

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Zulfiya Alisherova Tolibdjanovna

Andijon davlat pedagogika instituti

"Pedagogika-psixologiya" kafedrası PhD professori

Anorova Husnoraxon

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19974046>

Annotatsiya. Maktabgacha yosh davri inson psixik rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bolaning idrok, xotira, tafakkur, nutq kabi kognitiv jarayonlari jadal shakllanadi va takomillashadi. Shuningdek, hissiy-irodaviy soha, ijtimoiy ko'nikmalar va shaxsning dastlabki asoslari shakllanadi. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, ularning yoshga doir me'yorlari va rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari pedagoglar va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha Yosh, Psixik Rivojlanish, Kognitiv Jarayonlar, Hissiy Rivojlanish, Ijtimoiy Ko'nikmalar, Shaxs Shakllanishi, Bolalar Psixologiyasi, Rivojlanish Xususiyatlari

Abstract. Preschool age represents a critical period in human psychological development, laying the foundation for future learning and personality formation. During this stage, children undergo rapid advancements in cognitive processes, including perception, memory, thinking, and language acquisition. Concurrently, significant progress is observed in emotional regulation, social skill development, and the emergence of early personality traits. This article explores the unique characteristics of psychological development in preschool children, examining age-specific norms and key environmental and biological factors influencing these processes. The findings offer practical insights for educators and parents, aiming to support optimal and holistic development during these formative years.

Keywords: Preschool Age, Psychological Development, Cognitive Processes, Emotional Development, Social Skills, Personality Formation, Child Psychology, Developmental Peculiarities

Аннотация. Дошкольный возраст является одним из наиболее важных этапов психического развития человека, закладывающим основы для дальнейшего обучения и формирования личности. В этот период происходит интенсивное формирование и совершенствование когнитивных процессов ребенка, таких как восприятие, память, мышление и речь. Одновременно развиваются эмоционально-волевая сфера, социальные навыки и закладываются первоначальные основы личности. В статье анализируются специфические особенности психического развития детей дошкольного возраста, их возрастные нормы и факторы, влияющие на этот процесс. Результаты исследования имеют практическое значение для педагогов и родителей, способствуя обеспечению всестороннего развития детей.

Ключевые слова: Дошкольный Возраст, Психическое Развитие, Когнитивные Процессы, Эмоциональное Развитие, Социальные Навыки, Формирование Личности, Детская Психология, Особенности Развития

Kirish

Maktabgacha yosh davri (3 yoshdan 7 yoshgacha) inson psixik rivojlanishining eng muhim va jadallik bilan kechadigan bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davr shaxs shakllanishining poydevori qo'yiladigan, kognitiv, emotsional-irodaviy va ijtimoiy sohalarida sifat jihatidan keskin o'zgarishlar yuz beradigan noyob bosqichdir. Mazkur yosh davrida bolaning atrof-muhitni faol o'rganishi, dunyoqarashining kengayishi va mustaqil harakatlanish imkoniyatlarining ortishi uning psixik jarayonlarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv jarayonlar, shuningdek, nutq, hissiyotlar va iroda kabi shaxsiy sifatlar jadal sur'atlarda takomillashadi.

Ushbu davr kichik (3-4 yosh), o'rta (4-5 yosh) va katta (6-7 yosh) maktabgacha yosh bosqichlariga bo'linib, har bir bosqich o'ziga xos psixologik xususiyatlar va yangi hosilalar bilan tavsiflanadi. O'yin faoliyati, xususan, predmetli o'yinlar, syujetli-rolli o'yinlar va qoidali o'yinlar bu davrning yetakchi faoliyati bo'lib, bolaning psixik rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi. O'yin orqali bolalar ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtiradi, ijodiy tafakkurini rivojlantiradi va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shaxsning shakllanishi ham bu davrda muhim bosqichlardan o'tadi; dastlab emotsional o'z-o'zini boshqarishdan (3-4 yosh) axloqiy o'z-o'zini boshqarish va mehnatsevarlik kabi sifatlarining rivojlanishiga (4-5 yosh) qadar taraqqiy etadi.

Maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanishning chuqur o'rganilishi bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tayyorgarlik nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki intellektual tayyorgarlikni ham o'z ichiga oladi, bunda 6-7 yoshli bolalarda yuqori darajada rivojlangan ko'rgazmali-obrazli tafakkur obyektlarning xususiyatlari va ular orasidagi munosabatlarni anglashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu maqola maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanishning asosiy xususiyatlarini, unga ta'sir etuvchi omillarni va uni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, kelajakdagi ta'lim jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

"Jamiyatning kelajagi farzandlarimizning maktabgacha davrdan boshlab har tomonlama barkamol bo'lib ulg'ayishiga bog'liq, ularning intellektual va ruhiy taraqqiyotini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishidir"[Mirziyoyev Sh. Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid nutqlar va ma'ruzalar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 2021]

Asosiy qism

Maktabgacha yosh davri inson psixik rivojlanishining eng muhim va jadallik bilan kechadigan bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davr shaxs shakllanishining poydevori qo'yiladigan, kognitiv, emotsional-irodaviy va ijtimoiy sohalarida sifat jihatidan keskin o'zgarishlar yuz beradigan noyob bosqichdir. Mazkur yosh davrida bolaning atrof-muhitni faol o'rganishi, dunyoqarashining kengayishi va mustaqil harakatlanish imkoniyatlarining ortishi uning psixik jarayonlarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv jarayonlar, shuningdek, nutq, hissiyotlar va iroda kabi shaxsiy sifatlar jadal sur'atlarda takomillashadi.

Ushbu davr kichik (3-4 yosh), o'rta (4-5 yosh) va katta (6-7 yosh) maktabgacha yosh bosqichlariga bo'linib, har bir bosqich o'ziga xos psixologik xususiyatlar va yangi hosilalar bilan tavsiflanadi. O'yin faoliyati, xususan, predmetli o'yinlar, syujetli-rolli o'yinlar va qoidali o'yinlar bu davrning yetakchi faoliyati bo'lib, bolaning psixik rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi [1]. O'yin orqali bolalar ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtiradi, ijodiy tafakkurini rivojlantiradi va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shaxsning shakllanishi ham bu davrda

muhim bosqichlardan o'tadi; dastlab emotsional o'z-o'zini boshqarishdan (3-4 yosh) axloqiy o'z-o'zini boshqarish va mehnatsevarlik kabi sifatning rivojlanishiga (4-5 yosh) qadar taraqqiy etadi.

Maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanishning chuqur o'rganilishi bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tayyorgarlik nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki intellektual tayyorgarlikni ham o'z ichiga oladi, bunda 6-7 yoshli bolalarda yuqori darajada rivojlangan ko'rgazmali-obrazli tafakkur obyektlarning xususiyatlari va ular orasidagi munosabatlarni anglashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu maqola maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanishning asosiy xususiyatlarini, unga ta'sir etuvchi omillarni va uni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, kelajakdagi ta'lim jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davri, ya'ni uch yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan muddat, inson ontogenezida sifat jihatidan tub o'zgarishlar sodir bo'ladigan, psixik rivojlanishning eng sermahsul bosqichlaridan biridir. Bu davr bolaning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarining murakkablashishi, mustaqillikning ortishi va ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi bilan tavsiflanadi. Ushbu yosh davrining asosiy yangi hosilalari bolaning psixik tuzilishida yuzaga keladigan fundamental o'zgarishlarni anglatadi. Ulardan eng muhimlari – bu o'yin faoliyatining yetakchi rolga chiqishi, shaxsning dastlabki shakllanishi, kognitiv jarayonlarning sifat jihatidan takomillashuvi va nutqning kommunikativ hamda regulativ funksiyalarining rivojlanishi.

Maktabgacha yosh davrida bolaning psixik rivojlanishida bir qator muhim o'zgarishlar kuzatiladi. Uch yosh inqirozi ortidan bolada mustaqillikka intilish kuchayadi, u o'zini alohida shaxs sifatida anglay boshlaydi. Bu “Men” konsepsiyasining dastlabki kurtaklari bo'lib, bolaning o'z harakatlari va istaklarini tushunishiga zamin yaratadi. Bu davrda bolaning faoliyati asosan o'yin orqali kechadi. O'yin nafaqat ko'ngilochar mashg'ulot, balki psixik rivojlanishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Predmetli o'yinlardan syujetli-rolli o'yinlarga o'tish bolaning ijtimoiy munosabatlarni, kattalar faoliyatini va jamiyatdagi rollarni o'zlashtirishiga yordam beradi. O'yin jarayonida bola o'zini turli rollarda sinab ko'radi, bu esa uning empatiyasini, ijtimoiy ko'nikmalarini va axloqiy me'yorlarni tushunishini rivojlantiradi.

Yetakchi faoliyat sifatida o'yin bolaning ichki dunyosini boyitadi, uning tasavvurini, tafakkurini va nutqini faollashtiradi. O'yin orqali bola o'z xatti-harakatlarini rejalashtirishni, qoidalarga rioya qilishni va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Bu esa irodaviy sifatning va o'z-o'zini boshqarishning shakllanishiga olib keladi. Ayniqsa, syujetli-rolli o'yinlarda bolalar kattalarning faoliyatini modellashtirib, ijtimoiy vaziyatlarni tushunishga va ularga moslashishga harakat qiladilar. Qoidali o'yinlar esa bolada intizom, sabr-toqat va g'alaba qozonish hamda mag'lubiyatni qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi [1].

Maktabgacha yosh davrining yana bir muhim yangi hosilasi – bu ichki harakat rejasining shakllanishidir. Bola endi nafaqat bevosita ko'rgan yoki sezgan narsalariga asoslanib harakat qiladi, balki o'z harakatlarini aqlan rejalashtirish, vaziyatni tahlil qilish va muammolarni yechishga intiladi. Bu esa ko'rgazmali-obrazli tafakkurning rivojlanishiga zamin yaratadi. Bolaning hayotiy tajribasining ortishi va mustaqil harakatlanish imkoniyatlarining kengayishi tafakkur jarayonlarining jadal rivojlanishiga olib keladi. U atrof-muhitdagi obyektlarning xususiyatlari va ular orasidagi munosabatlarni anglashga qodir bo'ladi.

Shaxsning shakllanishi ham bu davrda muhim bosqichlardan o'tadi. Dastlabki bosqichlarda (3-4 yosh) emotsional o'z-o'zini boshqarish, ya'ni o'z hissiyotlarini ifodalash va ularni ma'lum darajada nazorat qilish qobiliyati rivojlanadi. Keyinchalik (4-5 yosh) axloqiy o'z-o'zini boshqarish, ya'ni axloqiy me'yorlar va qoidalarga rioya qilish, shuningdek, mehnatsevarlik kabi sifatlar shakllana boshlaydi. Bola o'zining "Men" obrazini yaratadi, o'zining jinsiy identifikatsiyasini anglaydi va o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga intiladi. Bu davrda bolaning o'ziga bo'lgan bahosi, o'z-o'zini hurmat qilish hissi shakllanadi, bu esa uning kelajakdagi shaxsiy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davrida kognitiv jarayonlar, ya'ni idrok, xotira, diqqat, tafakkur va tasavvur jadal sur'atlarda rivojlanib, sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi. Bu o'zgarishlar bolaning atrof-muhitni yanada chuqurroq va tizimliroq o'rganishiga, bilimlarni o'zlashtirishiga va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishiga imkon beradi.

Idrok jarayoni bu davrda sezilarli darajada takomillashadi. Dastlabki yoshlarda idrok asosan predmetli va situativ xarakterga ega bo'lsa, maktabgacha yosh davrida u yanada maqsadli, tahliliy va tizimli tus oladi. Bola obyektlarning nafaqat tashqi xususiyatlarini (rangi, shakli, hajmi) ajrata oladi, balki ularning murakkabroq xususiyatlari va munosabatlarini ham tushunishga intiladi. Sensor etalonlar, ya'ni ranglar, shakllar, kattaliklar haqidagi umumlashtirilgan tasavvurlar shakllanadi. Bu esa bolaga atrof-muhitdagi narsalarni to'g'ri tasniflash va ularni o'zaro taqqoslash imkonini beradi. Idrok faoliyatining rivojlanishi diqqatning barqarorlashuvi bilan chambarchas bog'liqdir.

Diqqat maktabgacha yosh davrida ixtiyorsizdan ixtiyoriy shaklga o'tishni boshlaydi. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarning diqqati asosan yorqin, qiziqarli va harakatlanuvchi obyektlarga qaratilgan bo'ladi. Biroq, davr oxiriga kelib, bola o'z diqqatini ma'lum bir vazifaga ongli ravishda yo'naltirish va uni ma'lum muddat ushlab turish qobiliyatini rivojlantiradi. Diqqatning barqarorligi va hajmi ortadi, bu esa bolaning o'quv faoliyatiga tayyorgarligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi psixik rivojlanishning asosiy xususiyatlari keltirilgan:

Hissiyotlar va emotsiyalar-bolaning hissiy hayoti chuqurlashadi, emotsiyalar barqaror bo'la boshlaydi. Ijobiy hissiyotlar muhim o'rin tutadi, ayniqsa o'yin va muloqot jarayonlarida Empatiya shakllanishi boshlanadi – bola boshqalarning his-tuyg'ularini anglay oladi.

Aqliy rivojlanish-bu davrda tafakkur obrazli va intuitiv bo'ladi. Bolalar asosan ko'rgazmalilikka asoslangan holda fikr yuritadilar. Til rivojlanishi jadal sur'atda o'sadi: so'z boyligi ortadi, so'z birikmalari va murakkab gaplar shakllanadi. E'tibor barqaror emas, lekin asta-sekin diqqatni uzoq vaqt davomida saqlash qobiliyati rivojlanadi. Xotira asosan ixtiyorsiz bo'ladi: bola qiziqarli va hissiy jihatdan boy ma'lumotlarni oson eslab qoladi. Bularga:

Obrazli taffakur: Bolaning fikrlashi ko'proq ko'rgazmalilikka asoslangan bo'lib, narsalar va hodisalarning tashqi belgilari, ularning hajmi shakli va rangiga qarab uning fikrlashishi va psixologiyasini bilib olish mumkin.

Xotira: Asosan ixtiyorsiz xotira faol bo'ladi. Bola o'ziga qiziqarli va hissiy jihatdan muhim bo'lgan narsalarni osonroq eslab qoladi.

Diqqat: E'tiborni uzoq vaqt davomida jamash hali qiyin, lekin bolani qiziqtirgan faoliyatda bu qobiliyat rivojlana boshlaydi. Diqqat o'zi onglarni to'plab muayyan obyektga qaratish fikri Doplinga tegishlidir.

Ijtimoiylashuv-bolaning muloqot ehtiyoji ortadi, tengdoshlar va kattalar bilan aloqalar kuchayadi. Ijtimoiy me'yorlar va qoidalarni o'zlashtira boshlaydi. Mustaqillik rivojlanadi, lekin ba'zan kattalardan yordam talab qiladi. Shaxsiy xususiyatlar shakllanishi-bola o'zini alohida shaxs sifatida anglay boshlaydi, "men" tushunchasi rivojlanadi. Fe'l-atvori, qiziqishlari va xulqatvori shakllanadi. Bola o'z qobiliyatlariga ishonishni o'rganadi, o'z-o'zini baholash asoslari paydo bo'ladi.

Nutq va kommunikativ rivojlanish:

Nutq boyligi to'g'risida-Nutq boyligi lug'at bilan bog'liqdir sababi lug'at so'z boyligi bilan belgilanadi. Shaxs qanchalik ko'p kitob o'qisa uning so'z boyligi shuncha ortadi. Bolaning nutqi ravon bo'lishi uchun avvalo unga kerakli va foydali so'zlarni bolalik chog'idan o'rgatish kerak. Bolaga kitobga mehr qo'yishi uchun rangli va rasmi kitoblarni olib berish, o'qib berish va hayotga tatbiq etishni o'rgatish zarur.

"Bola ruhiy taraqqiyoti faoliyat orqali shakllanadi"[3.124-bet]

Xulosa

Maktabgacha yosh davri inson psixik rivojlanishining eng muhim va jadallik bilan kechadigan bosqichi bo'lib, unda shaxsning poydevori qo'yiladi. Bu davrda kognitiv jarayonlar – idrok, xotira, tafakkur va tasavvur sifat jihatidan takomillashib, bolaning dunyoni anglash qobiliyatini oshiradi. O'yin yetakchi faoliyat sifatida ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtirish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi. Natijada, bolada "Men" konsepsiyasi, ichki harakat rejasi va axloqiy o'z-o'zini boshqarish kabi muhim yangi hosilalar yuzaga keladi. Ushbu har tomonlama rivojlanish bolaning maktabga psixologik tayyorgarligini ta'minlab, uning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi, shaxsning kelajakdagi taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirziyoyev Sh. Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid nutqlar va ma'ruzalar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Denham, S. A., Bassett, H. H., & Zinsser, K. M. "Erta bolalik ijtimoiy va hissiy rivojlanishi: Adabiyotlar sharhi." Bolalar rivojlanishi istiqbollari, vol. 15, no. 1, 2021, pp. 1-8.
3. E.G'oziyev, "Psixologiya" – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2010. – 350 b.
4. Goswami, U. Kognitiv rivojlanish: O'rganuvchi miya. London: Routledge, 2020.
5. Rogoff, B. Birgalikda O'rganish: Bolalar va Kattalar O'rganuvchilar Jamiyatida. Oxford: Oxford University Press, 2021.
6. Weisberg, D. S., Zosh, J. M., Hirsh-Pasek, K., & Golinkoff, R. M. "O'yin, O'rganish va Rivojlanayotgan Miya: Dalillarga
7. Sharh." Bola Rivojlanishi Istiqbollari, jild 14, son 3, 2020, bet. 165-170.
8. Weiland, C., & Yoshikawa, H. "Maktabgacha ta'lim dasturining ijro etuvchi funksiyaga ta'sirlari: Tasodifiy nazoratli sinov."
9. Erta Bolalik Tadqiqot Chorakligi, vol. 50, 2020, pp. 1-13.